

**PSIXOLINGVISTIK TEXNOLOGIYALAR ORQALI LISONIY
TAFAKKUR JARAYONINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI**

Odiljonova Kamola Abduvosit qizi

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixolingvistik texnologiyalar orqali lisoniy tafakkur jarayonini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari va amaliy mexanizmlari yoritilgan. Til va tafakkur munosabatini psixolingvistik yondashuv doirasida o'rganish, talabalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, lingvopsixologik jarayonlarni modellashtirish hamda ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi tahlil qilingan. Maqolada shuningdek, lisoniy tafakkurni shakllantirishda idrok, xotira, nutq va tafakkur jarayonlarining o'zaro aloqadorligi ko'rsatib beriladi. **Kalit**

so'zlar: psixolingvistika, lisoniy tafakkur, til va tafakkur, psixolingvistik texnologiyalar, kommunikativ kompetensiya, innovatsion ta'lim.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретико-методологические основы и практические механизмы формирования языкового мышления посредством психолингвистических технологий. Анализируется взаимосвязь языка и мышления в рамках психолингвистического подхода, развитие коммуникативной компетенции студентов, моделирование лингвopsихологических процессов, а также эффективность использования инновационных технологий в образовании. В статье подчеркивается роль восприятия, памяти, речи и мышления в формировании языкового сознания.

Ключевые слова: психолингвистика, языковое мышление, язык и мышление, психолингвистические технологии, коммуникативная компетенция, инновационное образование.

Abstract: *This article explores the theoretical-methodological foundations and practical mechanisms of developing linguistic thinking through psycholinguistic technologies. It examines the relationship between language and thought within the framework of the psycholinguistic approach, the development of students' communicative competence, the modeling of linguo-psychological processes, and the effectiveness of applying innovative technologies in education. The study highlights the interplay of perception, memory, speech, and cognition in shaping linguistic consciousness.*

Keywords: *psycholinguistics, linguistic thinking, language and thought, psycholinguistic technologies, communicative competence, innovative education.*

XXI asrda ta'lim jarayoni jadal rivojlanayotgan ijtimoiy-madaniy muhit, axborot oqimining keskin ko'payishi hamda raqamli texnologiyalarning keng tatbiq etilishi bilan bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, til va tafakkur jarayonlari o'rtasidagi uzviy aloqani ochib beruvchi psixolingvistika sohasi zamonaviy pedagogik izlanishlarda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda tilshunoslik, psixologiya, pedagogika va axborot texnologiyalarining kesishgan nuqtasida shakllanayotgan psixolingvistik texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshirish, talabalarda lisoniy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda.

Lisoniy tafakkur – bu insonning nutqiy faoliyati orqali voqelikni idrok etishi, tahlil qilishi, umumlashtirishi va ifodalash qobiliyatidir. Til vositasida shakllanadigan tafakkur nafaqat bilim olish jarayonini, balki shaxsning ijtimoiy-madaniy muhitdagi o'rnini ham belgilaydi. Shu bois ta'lim jarayonida lisoniy tafakkurni shakllantirish mexanizmlarini chuqur o'rganish, uning ilmiy-nazariy va metodologik asoslarini belgilash, psixolingvistik texnologiyalarni joriy etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, yoshlar, xususan, talabalarda mustaqil va ijodiy tafakkurni shakllantirish, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, turli tillarda erkin muloqot qila olish ko'nikmasini hosil qilish bevosita lisoniy tafakkurning mukammal rivojlanishi bilan bog'liqdir. Bunda psixolingvistik

yondashuvning qo'llanilishi nafaqat til o'rgatish, balki nutqiy, kognitiv va metakognitiv jarayonlarni boshqarish imkonini ham beradi.

Tafakkur – inson ongining eng yuqori shakli bo'lib, voqelikni umumlashtirilgan holda aks ettirish, tahlil qilish va xulosalash jarayonidir. Tafakkur nutq bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi. Chunki til – tafakkurning moddiy shakli, tafakkur esa tilning mazmuniy asosidir. Shu nuqtai nazardan qaralganda, lisoniy tafakkur tushunchasi paydo bo'ladi. Lisoniy tafakkur – bu til orqali shakllanuvchi va nutqiy faoliyatda namoyon bo'ladigan fikrlash jarayonidir. U insonning idroki, xotirasi, diqqat-e'tibori va muloqot faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, kognitiv jarayonlarning markazida turadi. Psixologiyada tafakkur tushunchasi asosan aqliy operatsiyalar (tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish) bilan bog'liq holda o'rganilsa, lingvistikada u semantik tizim, ma'no, tushuncha va ramziy ifodalar orqali tahlil qilinadi. Lisoniy tafakkur o'z tabiatiga ko'ra quyidagi xususiyatlarga ega:

umumlashtiruvchanlik – voqelikni umumiy belgilar asosida birlashtira olish;

ramziy ifodaviylik – til birliklari orqali abstrakt tushunchalarni ifodalash;

ijodkorlik – mavjud bilimlar asosida yangi fikrlarni yaratish;

muloqotchanlik – fikr almashish jarayonida namoyon bo'lish.

Demak, lisoniy tafakkur – bu shaxsning bilim olish, tushunish va muloqot qilish jarayonida til vositalari orqali shakllanuvchi murakkab psixik faoliyatdir. Psixolingvistika – bu til va tafakkur o'rtasidagi munosabatlarni, nutqiy faoliyatning psixologik mexanizmlarini o'rganadigan fan sohasi. Ushbu yondashuv tilning faqat grammatik yoki semantik tomonini emas, balki uning inson tafakkuri, xotirasi, idroki va hissiyoti bilan bog'liq jihatlarini ham yoritadi.

Psixolingvistik yondashuvga ko'ra, lisoniy tafakkurni shakllantirish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat:

motivatsiya bosqichi – fikrlash ehtiyoji va kommunikativ maqsad paydo bo'ladi;

tushuncha shakllanishi – idrok qilinayotgan hodisa yoki voqea ongda tahlil qilinadi;

ichki nutq bosqichi – fikr til birliklariga kodlanadi;

tashqi nutq bosqichi – kodlangan fikr yozma yoki og‘zaki nutq orqali ifodalanadi;

qabul va qayta ishlash bosqichi – muloqotdagi sherik nutqni idrok etadi, tushunadi va o‘z tafakkurida qayta ishlaydi.

Bu jarayon shuni ko‘rsatadiki, psixolingvistika lisoniy tafakkurni shakllantirishda asosiy nazariy-metodologik platforma sifatida xizmat qiladi. Lisoniy tafakkurni shakllantirish mexanizmlarida esa quyidagi kognitiv jarayonlar hal qiluvchi ahamiyatga ega:

idrok – tashqi muhitdan kelayotgan axborotni qabul qilish va uni til orqali ongda qayta ishlash;

xotira – til birliklari, tushunchalar va semantik strukturalarni saqlash hamda qayta tiklash jarayoni;

diqqat – til materialini o‘zlashtirish va nutqni boshqarishda markaziy omil;

tasavvur – mavjud bilimlar asosida yangi ma’naviy obrazlar yaratish.

Demak, lisoniy tafakkur nafaqat lingvistik kompetensiyani, balki kognitiv kompetensiyani ham rivojlantiradi. “Texnologiya” so‘zi yunon tilidan olingan bo‘lib, techne – mahorat, san’at, usul, logos – ta’limot degan ma’nolarni anglatadi. Ta’lim jarayonida texnologiya – bu ilmiy asoslangan, tizimli va amaliy faoliyatni tashkil etuvchi usullar majmuasidir. Psixolingvistik texnologiyalar esa – nutq faoliyati va tafakkurni rivojlantirish, tilni o‘zlashtirish jarayonida psixologik hamda lingvistik mexanizmlarni uyg‘unlashtiruvchi pedagogik yondashuvlardir. Ular o‘quvchi yoki talabaning idrok, xotira, diqqat, nutq va tafakkurini integrativ tarzda rivojlantirishga qaratilgan bo‘ladi.

Bu texnologiyalar oddiy dars metodlaridan farqli ravishda:

shaxsning psixik faoliyatini faollashtiradi;

til birliklarini ongli ravishda o‘zlashtirishni ta’minlaydi;

tafakkurni muloqot jarayonida shakllantiradi;

ijodiy hamkorlik va interfaol ta'limni kuchaytiradi.

Psixolingvistik texnologiyalar quyidagi ilmiy asoslarga tayanadi:

Psixologiya nazariyalari – idrok, xotira, tafakkur, emotsiya va motivatsiya jarayonlari.

Lingvistika – fonetika, leksikologiya, grammatika, semantika kabi til tizimi komponentlari.

Kognitiv fanlar – inson ongida bilimlarni kodlash, saqlash va qayta ishlash mexanizmlari.

Pedagogika – shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, interfaol metodlar, kompetensiyaga asoslangan yondashuv.

Kommunikatsiya nazariyalari – axborot almashinuvi, dialogik muloqot, kommunikativ kompetensiya shakllanishi.

Shu bois, psixolingvistik texnologiyalarni yaratish va qo'llashda fanlararo integratsiya hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Lisoniy tafakkur – til va tafakkur o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan murakkab kognitiv jarayon bo'lib, uni rivojlantirish uchun psixolingvistika yondashuvlari samarali hisoblanadi. Psixolingvistik texnologiyalar talabalarda nutq faoliyatini shakllantirish, tilni idrok etish, tushunish, qayta ishlash va ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Lisoniy tafakkurni shakllantirish mexanizmlari sifatida assotsiativ bog'lanishlar, kodlash va dekodlash jarayoni, xotirani faollashtirish, kommunikativ vaziyatlar va refleksiya mashqlari muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vigotskiy L.S. Myshlenie i rech'. — Moskva: Labirint, 2000.
2. Leontyev A.A. Psixolingvistika asoslari. — Moskva: Smysl, 1997.
3. Zimnyaya I.A. Psixologiya obucheniya inostrannym yazykam. — Moskva: Prosveshchenie, 1991.
4. A.A. Leontyev. Rech' i kommunikatsiya. — Moskva: Nauka, 2005.
5. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. — Cambridge: MIT Press, 1965.

6. Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. — Oxford: Oxford University Press, 2008.
7. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. — Cambridge: CUP, 2010.
8. Hasanboyeva O.U. Psixolingvistika va til o'qitish metodikasi. — Toshkent: TDPU, 2019.
9. Mahmudov N. Til va tafakkur masalalari. — Toshkent: Fan, 2008.
10. Shodmonov Q., Yuldashev H. Pedagogika. — Toshkent: Ilm Ziya, 2016.